

18. Yüzyıl Brandenburg-Prusyası'nda Müslümanlar

Stephan Theilig, *Türken, Mohren und Tataren. Muslimische (Lebens-) Welten in Brandenburg-Preußen im 18. Jahrhundert.* Berlin, Frank&Timme, 2013.

Leyla Coşan, İstanbul

Türkler, Zenciler ve Tatarlar. 18. Yüzyıl Brandenburg-Prusyası'nda Müslüman Yaşamlar adlı 404 sayfadan oluşan eser, Türk ve Müslüman savaş esirlerini konu alan en yeni çalışmalar arasında yer almaktadır. Giriş ve beş bölümden meydana gelen çalışmanın, bölüm başlıkları ise şöyledir: 1. Türk savaşları sonrasında zorunlu göç; 2. Sahte “yeniçeriler” ve Müslüman “uzun herifler” – Doğu'nun askeri temsillerde dönüşümü; 3. Brandenburg-Prusya süvari birliğindeki Müslümanlar; 4. Sonuç; 5. Literatür ve resimler.

Yazar kitabın önsözüne girişte, biri 1683, diğeri ise 1804 yılına ait iki alıntıya yer vererek başlamaktadır. İki alıntı zaman içerisinde Almanya'da değişen Türk imajına ve dolayısıyla çalışmanın geniş yelpazesine dikkat çekmekte ve 18. yüzyılda Brandenburg-Prusya'daki Müslümanların zoraki göç olgusunun temelini oluşturan bakış açısına ışık tutmaktadır.

Theilig, çalışmasının amacını, farklı şekillerde karşılaşılan ve bir araya gelen “Prusya ile Müslümanlar” arasındaki kültürel, dilsel ve toplumsal değişim sürecini ortaya koymak şeklinde ifade ediyor. Çalışmanın önsözünde öncelikle 17. ve 18. yüzyılda Batı dünyasının “Müslüman” kavramı ile neyi kast ettiği, bunun dini bir kategoriden çok Hristiyan Avrupa'nın, “Yeni Egzotik Doğu'yu” kastederek meydana getirdiği bir imaj olduğu vurgulanmaktadır. Bunun sonucunda “Hristiyan dünyasının düşmanı Müslüman” algısının zaman içerisinde nasıl “Alman toplumunun saygın bir vatandaşına” dönüşebildiği çalışmada kapsamlı olarak irdelenmektedir. Yazar ayrıca toplumun Müslümanları benimseme veya red etme süreçlerini incelemekte ve örneklerle ortaya koymaktadır. Yanıtı aranan sorulardan bazıları ise şöyledir: Ne tür sorunlar veya olumlu gelişmeler, söz konusu iki kültürün çarpışmasıyla veya iç içe geçmesiyle, ortaya çıkmaktadır? Hangi farklı kültürel olgular, iletişimin meydana gelmesi sonucunda, toplumsal ve kültürel değişimlere yol açmaktadır? Yazar tüm bu soruları çalışma içerisinde, örnekler üzerinden yanıtlamaktadır.

Theilig, çalışmasında ağırlıklı olarak 17. yüzyılın sonlarından 18. yüzyılın sonlarına, hatta 19. yüzyılın başlarına kadar, farklı zaman aralıklarında ve farklı sosyal koşullarda gerçekleşen zorunlu göç süreçlerini aktarmaya çalışmaktadır. Yazarın incelemeye aldığı insanlar ise homojen bir grup oluşturmayan ve zorunlu göç olayı ile karşı karşıya kalan Müslümanlardır. Bu nedenle Theilig mekân ve toplumsal değişim sürecini kast eden “zorunlu göç” kavramını da detaylı olarak ele almaktadır. Buna göre

“zorunlu göçmenler”, çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu hükümdarlığı altında olan Doğu Avrupa, Asya ve Afrika’dan çeşitli yollarla Brandenburg-Prusya’ya gelen ve Müslüman oldukları söylenen kişilerdir. Theilig burada 17. ve 18. yüzyılda coğrafi, kültürel, sosyal kökenlere ve buna bağlı olarak farklılıklara pek dikkat edilmediğini ifade ederek, Tatarların, koyu tenli Asyalıların, etnik olarak Türk olanların, kuzey Afrikalıların ve Balkanlardan gelen Müslüman Slavların genel olarak Türkler, Tatarlar ve Zenciler olarak sınıflandırıldıklarını ortaya koymaktadır. Çalışmasının neden bu başlığı taşıdığı önsözde yer alan bu açıklamadan sonra netleşmektedir.

Yazarın çalışmasını Brandenburg-Prusya ile sınırlaması ilk etapta kısıtlı bir alan incelemesi izlenimi uyandırmaktadır. Ancak Theilig, Brandenburg-Prusya’nın Alman tarihi içerisindeki ayrıcalıklı konumu itibarıyla ayrı tutulması gerekliliği üzerinde durmaktadır. Brandenburg-Prusya içerisinde zorunlu asimilasyona uğramış veya entegre olmuş yabancıların yaşam öyküleri, Alman kültürüne mimarisinden, kıyafetine, resme, müziğe hatta askeri sahaya etkisi göz önünde bulundurulursa, inceleme alanının oldukça geniş bir yelpazeyi kapsadığı ortaya çıkmaktadır.

Yazar önce Türk savaşları sonucunda esir düşen Türklere, ardından asimilasyon veya entegrasyon sürecinin başlangıcı olarak kabul ettiği vaftiz törenlerine, bu törenlerdeki ritüellere ve bunların sembolik anlamlarına yer vermektedir. Bu nedenle vaftiz edilenleri daha yakından tanımlayarak, iletişim ve transformasyon süreçleri içerisinde değerlendirmekte, ayrıca içerisinde buldukları sosyal grubu göz önünde bulundurmaktadır. Entegrasyon sürecinin en önemli unsuru kabul edilen dil ve bunun sonucunda (dini) bilgi edinimi, başta vaftiz töreni için şart koşulmaktadır. Vaftiz ritüelleri bu anlamıyla sembolik olarak iletişimin temeli ve ön koşulu niteliğindedir. Theilig, insanların vaftizden sonraki yaşam öykülerine de yer vermektedir. Bu bağlamda özellikle Alman toplumunda belirli bir konuma ulaşmış olan Fatima Kariman ve Friedrich (Christian) Aly’nin yaşam öyküleri dikkat çekicidir. Biyografik incelemeler sonucu, saraya yerleştirilen çocuk veya genç yaşta Türk savaş esirlerinin, vaftiz sonrasında da aralarında güçlü bir bağ hissettikleri ve dostluklarını devam ettirdikleri belgeler ışığında ortaya konmaktadır. Yazar ayrıca Brandenburg-Prusya’da gerçekleştirilen Türk ve zencilerin vaftiz törenleri kayıtlarına tabela biçiminde yer veriyor. Tabelada toplam 69 kayıt yer almaktadır, bunlardan yarısından fazlası Türklere ilişkin kayıtlardır.

Theilig’in üzerinde durduğu diğer önemli bir konu ise askeri müzikteki kültürlerarası etkileşimdir. Bunun için öncelikle Avrupalılarda askeri müziğin nasıl tanımlandığı ve ne gibi fonksiyonlar üstlendiği anlatılır. Ardından mehterhâne ve yeniçeri müziğinin özelliklerinden, savaş meydanlarında ve sanatsal anlamda Batılılar üzerinde bıraktığı etkiden söz edilir. Son olarak, Yeniçeri müziğinin Almanya’daki saraylarda ne şekilde kullanıldığı, Alman saraylarında oluşturulan mehterhâne veya yeniçeri bandoları ve bunların Alman toplumu üzerindeki etkisi örneklerle anlatılmaktadır. Bu örneklerden en çarpıcı olanı ise Avrupa’nın en türkofil prensi kabul edilen August’tur. O, Türk modası etkisi altında, yeniçeri müziğini askeri sahaya ilk olarak 1697, 1701 ve 1715 yıllarında entegre eder. Ancak 1719 ve 1730 yıllarında bu uygulamalar doruk noktasına ulaşılır. Polonya ve Saksonya’dan getirtilen, genç, gösterişli ve uzun boylu olmasına özen gösterilen askerlerden, tertiplenen eğlence veya tören öncesinde, Türkler gibi sakal bırakmaları istenir. Saksonyalı yeniçeriler üzerinden August, Osmanlı Sultanı ile eşdeğer konumda, güçlü bir hükümdar imajı ve dolayısıyla

kendi güç senaryosunu oluşturmayı hedefler. Yurt içi ve tüm Avrupa’da ilgi uyandıran Saksonyalı yeniçeri uygulaması, sayısız habere konu olur. August bu türkofil uygulamalarıyla tüm Avrupa’ya, özellikle de Prusya Kralı I. Friedrich Wilhelm’e, örnek olur. O, bir zamanlar saraylarda görev yapan Türk veya zenci müzisyenleri ve onların çocuklarını asker olarak yetiştirir, ayrıca tüm Avrupa’dan koyu ten rengi olan boylu poslu “uzun herifler (adamlar)” olarak adlandırdığı, gösterişli erkekler getirir. Theilig çalışmasında bu örnekleri tüm detaylarıyla okuyucuya sunmaktadır.

Çalışmada ele alınan diğer konu ise Brandenburg-Prusya süvari birliğindeki Müslümanlardır. Askeriye’deki asimilasyon süreçleri, özellikle Müslümanların din değiştirmesi için gösterilen çabalar, Tatarlar ve Boşnaklar örneğinde anlatılır. Aynı zamanda askeriye içerisinde dini hoşgörünün varlığı da yine kayıtlar örneğinde ortaya konulur. Tarihçi olan yazarın kültürler arası etkileşimi, askeri sahada ve askerlerin günlük yaşamında incelemesi, çalışmaya ayrıca zenginlik katmıştır. Böylelikle askeri saha ve yaşamdaki Türk imajının yeni ve farklı boyutları ortaya konmuştur.

Theilig’in eseri kaynak incelemesi bakımından araştırmacılara yol gösterecek başvuru kitabı niteliğindedir. Kaynakların ve kayıtların nerede bulunduğu, kısaca içerikleri ve arz ettikleri önem yazar tarafından detaylı olarak okuyucuya sunulmuştur. Savaş esirleri konusunun ele alındığı bu çalışmada, altı çizilmesi gereken en önemli husus, yazarın vaftiz edilen kişileri iletişim ve transformasyon süreçleri içerisinde değerlendirmiş olmasıdır. Theilig savaş esirlerinin vaftizden sonra dahil edildikleri sosyal yapıyı, buradaki yaşam ve pozisyonlarını incelemiş ve etkileşim sonucunda meydana gelen sosyokültürel değişikliklere ışık tutmuştur.

Alman ve Türk kültürünün, farklı nedenlerle tarihsel süreç içerisinde bir araya gelmesini anlatan kitabın, bu karşılaşmalar sonucu meydana gelen “kültürlerarası etkileşime” ve bir anlamda “ortak kültürel mirasa” işaret etmesi dolayısıyla, kültürlerarası iletişime katkıda bulunduğunu söylemek gerekmektedir

Türk veya Müslüman savaş esirlerinin 18. yüzyıl Almanya’sındaki yaşamlarına yönelik akademik camiada bu tarz kitapların sınırlı olması, yazarın yeni bir yaklaşım sergilemesi, güncelleştirilmiş kaynak ve araştırma eserlerinin yanı sıra konuyla ilgili yeni kayıt ve tutanakları ilave etmesi, farklı bir bakış açısı kazandırması nedeniyle bu kitap önem arz etmektedir. Yazar kullanmış olduğu kavramlara açıklık getirmekle birlikte, aynı zamanda akıcı ve anlaşılır bir dil kullanmaktadır. Çalışmada kullanılan görsellerin, az bilinen görseller olması nedeniyle, kitaba ayrı bir zenginlik kattıkları vurgulanmalıdır. Türk-Alman ilişkilerinin ve Türk savaş esirleri konusunun güncelliği göz önünde bulundurulursa, kitabın akademik çevreler dışındaki okuyucu kitlesine de hitap ettiği söylenebilir.

Kitap bu yönüyle Tarih derslerinin yanı sıra, Medya, Kültürlerarası İletişim, Teoloji veya Alman Dili ve Edebiyatı bölümü derslerinde kullanılabilir önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Yazarın bu çalışmasıyla birlikte bilime önemli bir katkı sağlanmış ve bu alanda mühim bir boşluk doldurulmuştur. Kitabın bu nedenle tercüme edilmesi ve Türk bilim dünyasına kazandırılması, fikrimce önem arz etmektedir.

Türken, Mohren und Tataren

Muslimische (Lebens-)Welten
in Brandenburg-Preußen
im 18. Jahrhundert

Stephan Theilig

T Frank & Timme

Verlag für wissenschaftliche Literatur